

A VÁROSI TÁJ NEGYED ÉVSZÁZADOS VÁLTOZÁSAI BORSODI- ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE IPARI FELLEGVÁRAIBAN - KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÁROSREHABILITÁCIÓRA

HALÁSZ LEVENTE

CHANGES IN THE URBAN LANDSCAPES OF POSTSOCIALIST NORTHERN HUNGARIAN
CITIES (MISKOLC, ÓZD, KAZINCBARCIKA) SINCE THE REGIME CHANGE – WITH
PARTICULAR EMPHASIS ON URBAN REHABILITATION

Within the confines of recent treatise, three-decade-long urban transformation processes have been scrutinized concerning the alteration of urban landscapes of Northern Hungarian post-industrial cities with particular emphasis on regeneration and rehabilitation. The once homogenous urban structures of Miskolc, Ózd and Kazincbarcika went through serious fragmentation and polarization due to various political, social, economic and environmental changes. Owing to the triumph of capitalism, new urban phenomena have been observed: diverzification of quality urban functions, soft and hard types of gentrification, establishment of functional main squares, enlargement of green urban areas, humanization of public spaces, brownfield investments, social urban rehabilitation, ghettoization, etc. Numerous urban neighbourhoods owning privileged status during the socialist era (block of flats, industrial outskirts) are facing gradual dilapidation, though once neglected spatial units have come into the limelight of post-socialist urban renewal (historic urban cores, inner suburban areas). Gated communities housing the upper class and segregated socio-economic ghettos are located and mushrooming in each other's direct vicinity. The examined cities must have faced serious urban recession then were obliged to enhance resilience towards economic, social and environmental cataclysms. Eventually their effectiveness can be explained with the niveau of socialist heritage, the adaptability to market economy expectations, the competence of local authorities, the quality of crisis management, the depth of socio-economic crisis after the regime change of 1989/90, the way of local regime changes.

BEVEZETÉS

*„A posztkommunista város az örökség és átmenet közötti
meg nem vívott harc eredményének tekinthető”
(Borén – Gentile, 2007, p. 95.)*

Az írás Miskolc, Ózd és Kazincbarcika esetében a „városi táj” felszínén negyed évszázad alatt végbement főbb városszerkezeti és urbanisztikai változásokat mutatja be, városrehabilitációs beavatkozásokra fókuszálva. Az 1989-es politikai fordulatig hasonló fejlődési pályát követő városok eltérő mértékben szenvedték el a település-hierarchián belüli kivételezett pozícióik (ideiglenes) változását, a gazdasági talajvesztést és a társadalom alapszövetének meg bomlását. A

kényszerű válságkezelést differenciáló legfőbb tényezőkként a nagyvállalatok átszervezése vagy leállítása, az állami szubvenciók mértéke, valamint a folyósítás időbeli hossza hatottak. Volt település, amelyet sokkterápia-szerűen hagytak magára. Az ottani ipari létesítményeket gyors egymásutánban leépítették, ezáltal „amputálták” a várost, majd megkezdődött az előzetes tapasztalatok híján göröngyös válságkezelési folyamat. Előfordult, hogy a fokozatosság elvét figyelembe véve lépcsőzetesen redukálták a nagyipari termelést, így tartották kordában a munkapiaci krízis negatív hatásait.

A városoknak igen szerteágazó és sokrétű problémahalmazzal kellett megküzdeniük az elmúlt negyedszázadnyi útkeresés, arculatváltás során, ez pedig hozzájárult eltérő transzformációs modellek kialakításához. Habár ezek az átstrukturálódások rendkívül lassú folyamatok, rövid időszakot vizsgálva sokkal inkább adottságoknak tekinthetők, mégis az épített környezet kényszereket szül, amely a társadalmi folyamatokra, a gazdasági rendszer törvényszerűségeire is hatást gyakorol. A poszt szocialista városok szabdaltsága, az építészeti eklektikája, a városi tér kommercializálódása, társadalmi polarizálódása a posztmodern urbanizáció leképeződései. Az egykori szocialista településszerkezeti örökségre új városi rétegek rakódtak és rakódnak, így vizsgálatával több évtizednyi urbanisztikai átalakulás követhető nyomon. A tanulmány eredményei egyrészt hazai és nemzetközi szakirodalmak feldolgozásán, illetőleg terület- és településfejlesztési dokumentumok tartalomlemzésén, másrészt személyes terepbejárások tapasztalatain, valamint 2016 és 2018 során végzett, előzetesen validált, félig strukturált szakértői interjúkból (N=39) szerzett információkon alapszanak.

1. A 1989/90 UTÁNI ÁTALAKULÁS TÉRSZERKEZETI ÉS URBANISZTIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

A világgazdasági tendenciákkal homlokegyenest szembemenő mesterségesen fenntartott iparfejlesztés és a városok rohamtempóban zajló átgondolatlan duzzasztása 1980-as évek közepére mérséklődött. Egyre zártabbakká váltak a településstruktúrák, ahol ipari üzemek és lakónegyedek egymás közvetlen szomszédságában helyezkedtek el (főként Miskolc és Ózd esetében). Szakítottak az előző évtized lakótelepeinek sematizmusával, alacsonyabb épületek, fantáziadúsabb díszítéssel ellátott homlokzatok, magastető-ráépítések, intenzív parkosítás jellemezte ezt a turbulens időszakot (EGEDY 2001; HALÁSZ 2018). 1986-tól érzékelhető változás történt a lakásépítések tekintetében, a telepszerű többszintes építések háttérbe szorultak, míg a magánéros építkezés teret hódított. Az 1980-as évek végére elkezdődött a lakásszám-csökkenés egyrészt a bontások, másrészt a válság miatti lanyhuló építkezési kedv következtében. A belvárosi lakóépületek földszintjén a lakásfunkció néhány év alatt az esetek döntő többségében megszüntetésre került, ezekből – felújítást követően –

kereskedelmi és vendéglátó-ipari egységeket alakítottak ki, hálózatuk kiépítése jelentette a legfőbb építészeti újítást. Az 1989/90-es fordulat idején a vizsgált városszöveteket pusztulófélben lévő ipari létesítmények szabdalták, amelyek jelenkorunkra elsősorban használaton kívüli, kisebb részben rehabilitált barnaövezetekké alakultak át. A hibrid struktúrájú és küllemű városközpontokban egymással keveredve jelent meg a kisipari, a lakóhelyi és gyengén fejlődő szolgáltató funkció.

Az egykori szocialista országok városaiban hasonló területi mintázatban szüremlett be a kapitalizmus; először a belvárosi többszintes épületek földszintjeinek funkcióváltása történt meg a lakófunkció likvidálásával. Említett folyamat találó kifejezése a groundfloor capitalism (földszinteket érintő kapitalizmus), ezáltal fejlesztve a gyenge és elmaradott szolgáltató-szektori hálózatot (*HIRT 2008*). Elindultak az évtizedek óta létfontosságú központi lakónegyedek megújítását célzó városrehabilitációs beavatkozások – eleinte főként kisebb léptékű kísérletek és óvatos próbálkozások formájában (*SÝKORA 2009*). Hangsúlyozandó viszont, hogy a fejlesztések városi szintről településrészi szintre koncentrálása eredményeképpen egyre több feszültség halmozódott a város újabban épült, illetőleg rehabilitált, valamint a régi, erőteljesen leromló, infrastrukturálisan gyenge településrészei között (*DOBROSSY 1998*).

A politikai és gazdasági rendszer megváltoztatásával az 1990-es évek elejétől a globális hatások akadálytalanul formálták a városokat a településhierarchiában elfoglalt pozícióiknak megfelelően néhány éves csúszással. Megjelentek a piacgazdaság addig kevésbé ismert intézményei, elindult az új struktúra és intézményrendszer kialakulása, ezzel párhuzamosan új városprofilokat határoztak meg. Átalakult a lakás- és ingatlanpiac; szabad forgalomba kerültek, amely a lakosság mobilitásának növekedését, valamint a városi területhasználat racionalizálódását, illetőleg a funkciók térbeli átrendeződését eredményezte (*KOVÁCS 2014*). Az egykori szocialista országok városaiban erőteljes heterogenizáció érvényesült (*GENTILE et al. 2012*), tehát demográfiai, gazdasági és kulturális jellemzőit, valamint térbeli szerkezetét tekintve komplex szerkezetű, vizuálisan változatos városokká alakultak át, emellett viszont fontos jellemvonássá vált az erősödő társadalmi és gazdasági polarizáció.

A szocialista korszakkal ellentétben a köztér egyszersmind csökkenése és sterilizálása, másodsorban a privát tér aránynövekedése, valamint a köztük levő határvonal megerősödése látványosan érvényesült. A kilencvenes évektől az alapellátás biztosításán túl új célként tűzték ki a mennyiségi szemléletet meghaladó minőségi fejlesztéseket. Ezek főként azért kerültek reflektorfénybe, mert a szocializmus alatt a városi térszerkezetek háború előtti lassú változásához képest gyors ütemben formálták át a városszöveteket, döntően a zöldmezős beavatkozásoknak köszönhetően. Leggyakrabban tervezett település-szerkezetek alapján kreáltak új városnegyedeket, szomszédsági egységeket, ahol a területhasználatra nagyvonalúság (pazarlás) volt jellemző. A

kilencvenes évek elejétől az örökölt struktúrában évtizednyi mozdulatlanságot lehetett tapasztalni, helyette minőségi változtatásokat (funkcióbővítés, rekonstrukciók) foganatosítottak. A meghasonlott építészet – amelyben az eklektika, a modern, a posztmodern és a historizmus elemei következetlenül kerültek felsorakoztatásra – a folytonosság hiányát jelképezte. A 2000-es évektől viszont humánusabb, komplex szemléletű követelmények kerültek előtérbe, mint a működtetés biztosítása, a térségek közötti egyensúlyi állapot létrehozása, minőségi elemek hangsúlyosabbá tétele lehetőleg minden területen (*DOBROSSY 1998; HALÁSZ 2016; 2018*).

2. POLARIZÁCIÓ ÉS FRAGMENTÁCIÓ A POSZTSZOCIALISTA VÁROSI TÉRBEN

A posztszocialista átmenet urbanisztikai változásainak egyik érdekes trendje sok helyütt a szocializmus előtti lakóhelyi mintázatok részleges visszarendeződése (*BERKI 2014*). Ugyanakkor ezzel párhuzamosan megindult a városi terek polarizációja, az épített környezet pusztulása és az ezredfordulótól a városközponti terek gyorsuló ütemben zajló felértékelődése. Ennek két megjelenési típusa különböztethető meg, egyrészt a főutcákra néző homlokzatok felújítása (façade gentrification), másrészt a nagyobb blokkokat revitalizáló ún. pocket gentrification (*MARCIŃCZAK 2007*). A dzsentrifikáció fontos célja volt a városok vezetésének, ennek okán például a miskolci főutcai polgárházakból már az 1990-es évek közepétől megkezdték a mélyszegények, összeférhetetlenek és munkanélküliek kitelepítését, ugyanezt Kazinbarcikán, a Jókai téren tíz évvel később vitték véghez. Az épületek egy részét felújították, azonban a kapitalista nagyvárosokra jellemző dzsentrifikáció akadózva, lassan indult el. A posztmodern építészeti ideológia szellemében a városmegújítás komplex, a terület épületállományát, arculatát, gazdasági és társadalmi struktúráját átalakító folyamat. Ennek legfontosabb szegmensei a kereskedelmi, turisztikai, kulturális funkciók bővítése, a történelmi épületek arculati, építészeti frissítése, sokrétű közösségi terek kialakítása, a lakótömbök megújítása – magántőke bevonásával – a természeti és építészeti, műszaki elemek közötti közvetlen kapcsolat megteremtése. Erre példa Miskolcon az Avas-hegy és a belváros összekapcsolása, Ózdon, a Törzsgyár területén kialakított „új” főtér, vagy Kazinbarcikán a centrumot övező Völgy park fejlesztése, tartalommal megtöltése és a belvárosi funkciók kiépítése, integráns alközponttá válás céljával.

Stanilov szerint a (bel)városok megújítása lassú folyamat és térben koncentráltan, pontszerűen (spotlight renovation) jelentkezik, eredményként pedig megváltoztatott identitású, Janus-arcú urbánus terek jönnek létre (*STANILOV (2007)*). Mégis a szelektív városrehabilitáció- vagy rekonstrukció hatására megújult, főként közepes és magas státuszú, magasan képzett

értelmiségiiek által benépesített dzsentrifikálódó lakónegyedek, városrészek mellett – akár jelentősebb fizikai távolság nélkül – slumosodásnak kitett, kedvezőtlen korstruktúrájú, az underclass társadalmi csoportok lakhelyéül szolgáló tömbök, akár negyedek találhatóak (VÖ. ENYEDI 1996; KOVÁCS 1998; CSANÁDI – CSIZMADY 2002; IZSÁK 2004; KOTUS 2006). Ennek következtében a posztszocialista városok tér-, gazdaság- és társadalom-szerkezetére a túlzott polaritás és fragmentáció lett jellemző. Az említett zavaros városszöveti struktúra főként az átláthatatlan (vad)privatizációs folyamatok és a tulajdonjogi konfliktusok eredménye. Magyarán a neoliberalizálódó irányító szektor háttérbe szorulása és az új politikai, gazdasági, jogi szereplők megjelenése szolgált (HALÁSZ 2018). A fél évszázad alatt kialakult kompakt, hasonló elvek alapján szervezett városok különböző méretű fragmentumok átláthatatlan sokaságára esett szét (STANILOV 2007; GENTILE ET AL. 2012; BERKI 2014). A posztszocialista átmenet következtében ezek a városok fokozatosan elvesztették szocialista jellegzetességeiket és a kapitalizmus elveihez adaptálódtak (HIRT 2012). Azonban ez a változás eltérő ütemben és mértékben valósult meg. Abban az esetben, ha a mai városi tájképet determináló dinamikus településfejlődés zajlott a preszocialista évtizedekben, évszázadokban (például Miskolc és részben Ózd esetében), a kapitalista városfejlődéshez könnyebb volt az át- és visszatérés, míg a szocializmusban felépített városok esetében, örökölt városszerkezet, urbánus hagyományok híján erre kevés lehetőség nyílt, emiatt tekinthető akadályozottnak, nehézkesnek az új urbanizációs trendek befogadása.

A városok központi és központ környéki szövetében radikális változás következett be, amelynek legszembetűnőbb jele az erősödő szegregáció és szeparáció volt (MARCINČZAK 2007). A szocializmus időszakában politikai-ideológiai okokból elhanyagolt belvárosi területeken 1990 után véghezvitt beruházásokkal gyakorta esztétikai érzéket mellőző fejlesztések hektikus, vizuálisan zavart, patchwork-szerű mintázatokat alakítottak ki (BODNÁR 2001). Mái a szocializmus városképi skanzenjeiként éktelenkednek. A szocializmusban tapasztaltnal ellentétben ezt a városi „átlag” irányába ható, városrészek közötti kiegyenlítődési folyamatot a „posztszocialista átalakulás paradoxonjának” nevezik (SÝKORA 2009). A szocialista vezetés által ideológiai okokból kivételezett városi terek (például az ipari övezetek és lakótelepek) háttérbe szorultak, míg a tudatosan negligáltak jelentősége növekedett (ilyen a történelmi belváros, a családi házaz övezet vagy a városkörnyék). Így városi szinten kiegyenlítődés mutatkozott, míg mikroszinteken (városnegyedeken, blokkokon, telepeken belül) polarizáció. A sokszínűség és következtelen beavatkozások sora betudható annak (is), hogy az előző politikai rendszer által privilegizált csoportot jelentő tervezők helyét a kilencvenes évek elejétől a beruházók, különösképpen a külföldi működő tőkével rendelkező gazdasági szereplők vették át. Ezt az időszakot a laissez-faire, tehát az átgondolt, racionális elveket nélkülöző városfejlesztési beavatkozások jellemezték az Európai Unió

integrációig, majd a nyugat-európai sémák alkalmazása, a homogénné váló városképek terjedtek el.

3. VÁROSOK FUNKCIONÁLIS EGYSÉGEINEK ÁTALAKULÁSI JELLEGZETESSÉGEI

3.1. VÁROSKÖZPONTOK ÉS A BELSŐ LAKÓÖVEK VÁLTOZÁSAI

A belvárosokban (a településhierarchiában betöltött pozíció, az örökölt közigazgatási rangok és városi funkciók függvényében) zajlottak az elmúlt negyed évszázad talán leglátványosabb átalakulásai. Ide érkezik a külföldi tőke nagy része, illetve az újonnan alapított magánvállalkozások is előszeretettel telepednek le a központi terekben (*ENYEDI 2007*) növekvő keresletet biztosítva az irodai, igazgatási, kereskedelmi és szórakoztató funkciók számára. Ezen felül az idegenforgalom főbb látványosságai is itt összpontosulnak, előidézve az üzleti tevékenységek izmosodását, míg a lakásként hasznosítást háttérbe szorította. Ez az ún. rejtett konverzió, amely az épületállomány gyors átalakulásához, fizikai megújulásához és üzleti funkcióerősödéshez vezet (*FÖLDI 2006; KOVÁCS 2014*). A vizsgált városok központi tereinek, épületeinek megújulása a nagy ívű városrehabilitációk 2007 utáni megindulásáig lassú egymásutánban, fokozatosan, lakásról lakásra zajlott. Magával vonva a dzsentrifrikálódás következményeként fellépő népességcserét, így az eredeti lakosság helyére fiatalabbak és képzettebbek költöztek be. Ennek üteme azonban lassú, Miskolcon észrevehető, de Kazincbarcika és Ózd esetében – a városvezetés akarata és erőfeszítése ellenére – csupán halványan létező urbanisztikai és szociológiai jelenség.

A kapitalista városfejlődés látványos jellemzője a társadalmi és gazdasági jellegű polarizáció mértékének növekedése, szélsőségessé válása. Ez elsősorban a Borsodi-iparvidék városainak központi és központ körüli, sűrű beépítésű bérlakásokkal teli övezeteire érvényes. A kedvező ökológiai elhelyezkedésű és társadalmi összetételű negyedekben elindult a megújulás, a szociális és demográfiai hátrányokkal és leromlott épületállománnyal rendelkező városrészek, utcasorok gettósodása úgyszintén erősödött. A rendszerváltozást követő privatizációs hullámnak köszönhetően döntő többségük önkormányzati tulajdonba került, a színvonalasabb lakások eladása megtörtént, míg a romlásnak indult alacsony komfortfokozatúakat megtartották és nagy részüket szociális alapon adták bérbe a települések rászorulóinak számára. Főként a kilencvenes éveket jellemezték a leggyorsabb, elvadult ingatlancserék, adásvételek. A térséget végleg elhagyók helyére alacsonyabb társadalmi státuszú családok érkeztek, így az etnikai és jövedelmi alapú gettósodás folyamata felerősödött (*KOVÁCS – SZIRMAI 2006; SOMOGYI ET AL. 2007; LADÁNYI 2008; KOVÁCS 2014*). Erre válaszképpen főként az Európai Unió csatlakozást követő szociális

városrehabilitációknak köszönhetően megkezdődtek a telepfelszámolások, a szanálások, az épületállomány bontása (buldózeres városrendezés), vagy állagjavítása.

1995-től indultak meg az első lakótelep-rehabilitációs beavatkozások, amelyek célja a városszövet gyógyítása, ugyanakkor egységes országos vagy városi koncepciók hiányában rendkívül nehézkesen és foltszerűen zajlottak a megújítások. Az ezredfordulót követő évtizedben azonban elterjedté váltak a komplex, hosszú távú pozitív változást hozó rehabilitációs programok, ezek a lakófunkciók fejlesztésére, a lakótelep szociális és közösségi, környezeti, fizikai regenerációjára és a lakossági szolgáltatások minőségi fejlesztésére összpontosítottak. A városrehabilitációs tevékenységek térbeli spektruma tágult, a belvárosok 80–120 éves épületei, a szocializmus lakótelepei, a zöldövezetek mellett a diffúz megjelenésű barnamezők vagy rozsdáövezetek, tehát az alulhasznosított és korszerűtlenül működő, vagy felhagyott hatalmas ipartelepek átalakítása vált megfigyelhetővé. A posztmodern építészeti mozgalomnak köszönhetően a városrehabilitációs beavatkozások elsősorban blokkok megnyitására, gyalogos- és forgalomcsökkentett zónák kialakítására, a közösségi terek humanizálására, tehát emberléptékű, élhető városi környezet kialakítására irányultak (*HALÁSZ 2018*).

A belvárosi fejlesztéseken belül a megyében is egyre nagyobb volument képviseltek a szociális városrehabilitációs tevékenységek. Ezáltal a korábbi kedvezőtlen társadalmi struktúra részben javult, részben megőrződött. Egyrészt a városrész presztízse emelkedett a belső és külső renovációknak, életminőségjavítást célzó beavatkozásoknak köszönhetően érkező tehetősebb lakosok beköltözésével. Másrészt a rehabilitáció előtti társadalmi status quo fennmaradt, ugyanis az eredeti lakosságot visszaköltöztették komfortfokozat-növelő beruházáson átesett, majd felújított lakásaikba. Érdekes módon az intézményi funkciókat elvesztő szocializmusban készült épületek központi elhelyezkedésük kiutat biztosított a túlélésre, többeket felújították, azonban történelmi városok esetében továbbra is idegen elemként jelentkeznek a városszövetben.

Miskolc, Ózd és Kazincbarcika urbanisztikai jellegzetességei – számos szocialista iparvároshoz hasonlatosan – a főtér hiánya, az intézmények laza hálózata és szórt elhelyezkedése, a korábbi centrum negligálása és lokális identitás nélküli helyek sokasága, amelyre számos példa mutatkozik mai napig. Azt a kevés teret, amely létezett, az 1960-as és 1970-es éveket jellemző motorizáció térhódítása vett el a városoktól. A központi funkciók koncentrációja, valamint a lakosok városukkal kapcsolatos percepcióikban jelen lévő terek hiánya a szocializmus során ideológiai okokkal volt magyarázható. Tudatos városépítészeti döntésként mellőzték a főterek kialakítását, főként az államirányítás által preferált városokban (*MERLIN 1972; HAUMONT et al. 1999*). A rendszerváltozás óta azonban igény mutatkozott ezek kialakítására. Az Európai Unió csatlakozás után teremtődött meg a lehetőség (funkcióbővítő városrehabilitáció keretein belül) a városi főterek kialakítására, fejlesztésére.

Ezek az imázsjavító beavatkozások új lökést adtak a városoknak, a terek visszakapták/elnyerték közösségi és turisztikai profiljaikat. Ezen felül a térkialakításban és fejlesztésben az elmúlt két évtizedben polgárjogot nyert a „városi zöld” (zöldterület vagy -felület formájában). Annak ellenére, hogy a szocializmusban a várost és természetet szembe állították egymással, jelenleg a városi zöld önálló műfajjá, igényné, városrehabilitációs alapkövetelménnyé vált (DÜLL – PÁLFY 2014).

Miskolc főter nélküli város. A településnek a II. világháború előtt sem volt deklarált főtere, helyette a Széchenyi utca („főutca”) és az arra közvetve vagy közvetlenül felfűzött kisebb terek (az Erzsébet tér, a Hősök tere, a Városház tér és a Szent István tér) jelentették a centrumot, így megmagyarázható, hogy 1984-ben a Szinvapark és Városház tér közötti szakaszát lezárták az autósforgalom elől – szimbolizálva központi jellegét (CSAPÓ *et al.*, 2018). Mégis máig az említett kisebb terek csak parciálisan vesznek részt a város életében, a központi funkciók nem a terekhez, hanem a főutcahoz köthetők. Az itt sorjázó paloták, amelyeket a századfordulós fellendülés idején emeltek a Nyugathoz való felzárkózás jegyében, az anno osztályellenesnek nyilvánított polgárság lakóhelyeivé lettek, emiatt a 1940-es évek végétől tudatosan hanyagolták őket (LENGYEL 2009). Az épületállomány leromlása és társadalmi szerkezetében történt változása a központi hatalom felől érkező közöny és a belvárosi átépítések elmaradásának következménye. Nem véletlen, hogy ezeket a házakat is a Miskolc-szerte komfortfokozat nélküli ingatlanokban élő alacsony státuszú családok számára jelölték ki ideiglenes lakóhelyként. Azonban a rendszerváltozás utáni időszakban az említett urbanisztikai hátrányból előny kovácsolódott, így az elhanyagolt, viszont eredeti állapotban megmaradt épületállomány kerülhetett a városrehabilitációs fejlesztések fókuszába.

Az első nagy ívű beavatkozás 2009 és 2014 között valósult meg. A belvárosi rehabilitáció keretében másfél tucat gazdasági, turisztikai, önkormányzati, egyházi projektet realizáltak az egykori acélváros központjában közel hat milliárd forintból.¹ A legfontosabb és leglátványosabb elemek többek között: zöldterület-rehabilitáció, az Erzsébet tér humanizálása, a városháza épületegyüttesének komplex rekonstrukciója, Szinva-parti sétány kialakítása és számos egyéb köztérfejlesztés, út- és hídépítés, valamint épület-felújítás. Ennek ellenére három évtizede nem sikerült Miskolc számára funkcióiban és reprezentativitását tekintve valódi főteret kialakítani, amely a közeljövő hiánypótló városfejlesztési beavatkozása kell, hogy legyen. A 2009-ben elfogadott IVS akcióterületi tervének kiemelten fontos eleme a Belváros és annak rehabilitációja, emellett a 2014-es ITS egyaránt a Szent István teret jelöli meg a város új főtere helyéül, amelyet a történelmi Avassal kívánnak összekapcsolni.²

¹http://magyarhirlap.hu/cikk/1287/Megujult_Miskolc_belvarosa#sthash.dDd820FG.dpuf
(Letöltés dátuma: 2017. május 20.)

²http://miskolcvaros2020.hu/sites/default/files/dokumentumok/miskolc_its.pdf (Letöltés dátuma: 2017. április 1.)

Ennek a térátalakításnak és funkciógazdagításnak egyik eleme az Avas-kilátó, amely egyrészt az iparvárosi múlt mementója, az előző korszak városképi jelentőségű tájékozódási pontja, másrészt újszerű hasznosításával, jelképes újrafogalmazásával a poszt szocialista Miskolc identitásának alapja, a városi átalakulás szimbóluma (lehetne).

Miskolc esetében fontos megemlíteni a Szinva teraszt, amely a bűnös, füstös, élehetetlen iparvárosi múlttal történt leszámolás közismert jelképe. 2005-re készült el a dekoratív, lépcsőkből és teraszokból kialakított tér a Szinva patak két oldalán egy belvárosi parkoló helyén, amely évtizedekig elrejtette a város fő természetes térszervező tengelyét. A közösségi tér jelenleg a helyiek szabad idejének alakítója, fejlődésére és fejlesztésére hasonló dinamika és funkciók (elsősorban szórakoztató- és vendéglátóipar) jellemzőek, mint a budapesti Gozsdu-udvarra. A beruházás egyben a tér szimbolikus és fizikai kisajátítása, hozzájárulva a város tereinek, a teret övező modernista épületeinek jelentésváltozásaihoz egyaránt.

Ózd számos, hosszan elnyúló faluból lett várossá 1949-ben. Az új település központjának helyére pedig az Ózdi Kohászati Üzemek (ÓKÜ) gyármonstrumát építették, amelyet határozott fallal zártak el a város lakott negyedeitől. Főteret nem alakítottak ki, a központi intézmények a 48-as út – Ív út – Munkás út – Piac út – Nemzetőr út – Városház tér mentén helyezkednek el mai napig. A gyár bezárásával és 2011-ben kezdődő újrahasznosításával viszont megszűnt élettelen zárványként, dezintegratív elemként létezni a városszöveten belül. A fél évszázadon keresztül elválasztó funkciót betöltő fal bontásával integrálódott a város testébe, igaz, „frissességének” köszönhetően a funkciók diverzitását és a helyiek percepcióját tekintve lassan, fokozatosan formálódik új főtérre. 2010 végén indult el az a funkcióbővítő városrehabilitáció, amely keretében megközelítőleg egy milliárd forintos összegből fejlesztették az iparváros centrumát. A legfontosabb beavatkozások között szerepelt a településképi arculathoz illeszkedő közterület-rehabilitáció, tehetséggondozó központ kialakítása, kihasználatlan üzletház felújítása és közösségi térré alakítása, ezeken kívül kereskedelmi és vendéglátó-ipari egységek számára vonzóbb üzleti környezet létesítése, végül a városközpont zöldfelületi elemeinek összekapcsolása.³

Kazincbarcika esete is hasonló, ahol az Egressy út és a Jószerencsét út mentén összpontosulnak a várost irányító intézmények. Noha nevében évtizedek óta létezik Fő tér, ez sokkal inkább egy hatalmas, szervezetlen parkos terület szocialista-modernista lakótömbökkel és néhány közigazgatási, oktatási és

http://www.miskolc.hu/sites/default/files/dokumentumok/csatolmanyok/belvaros_akcioterv.pdf (Letöltés dátuma: 2017. június 7.)

<http://www.varosfejlesztes.miskolc.hu/index.php/projektek/92-elokeszites-alatt-allo-projektek> (Letöltés dátuma: 2017. április 21.)

³https://www.palyazat.gov.hu/meguijul_ozd_varoskozpontja (Letöltés dátuma: 2018. február 21.)

kereskedelmi egységgel. Igaz, 1990 után történtek építkezések, azonban nem sikerült bekapcsolni a városi vérkeringésbe. 2011 és 2013 között 830 millió forintos támogatással valósult meg Kazincbarcika poszt-szocialista időszakának legnagyobb hatású rehabilitációs fejlesztése. Ennek keretében a főtér nélküli szocialista újvárosban alapítása óta először hoztak létre mind küllemét, mind az ott lévő tevékenységeket tekintve centrumot. A település főutcáját (Egressy út) lineáris struktúrájú sétatérre alakították, sőt zöldesített teraszrendszerrel övezték, ezáltal értek el magas humanizáltsági fokot. A gépjárműforgalom számára pedig nyugati gyűjtőutat létesítettek. Felújításra került hat tér, amelyek úgyszintén a sétálóövezet szerves részeivé váltak. A zsugorodó városokra jellemző gyors ütemű népességfogyás okozta csökkenő gyermeklétszám miatt oktatási épületeknek kellett új funkciót találni. A városrehabilitációs fejlesztésnek köszönhetően egyik általános iskolai épületben könyvtárat, idegenforgalmi irodát és kézművesházat alakítottak ki, valamint kiállítóteret, rendezvénytermet és vendéglátó-ipari egységet létesítettek.⁴ A beavatkozás legfontosabb célja a városközpontban lévő vagy oda betelepülni szándékozó kereskedelmi, vendéglátó-ipari egységek színvonalának növelése, valamint a lakókörnyezet minőségi javulásától a dzsentrifikáció elindulását, gyorsulását várták, azonban látványos változás idáig nem történt. A lakosok térhasználata mindazonáltal változott, érzékelhető az új főtér vonzerejének erősödése. Jelenleg a Fő tér és a Völgy park revitalizációja és városközponti integrációja zajlik, amely következtében kiterjed a közösségi és turisztikai hasznosítású sétaterek övezete a magyar vegyipar fontos városában.

3.2. LAKÓ- ÉS PANELTELEPEK ÁTALAKULÁSA

A városok tájképeit – a szocialista iparosítás fellegráiként – több tízezer fős sivatár lakó- és paneltelepek szabdalják. A szocializmus négy és fél évtizedében épült lakótelepeken él Miskolc népességének 61%-a, Ózd és Kazincbarcika lakosságának pedig kétharmada (*ITS – MISKOLC, ÓZD, KAZINCBARCIKA 2014*). Mégis ezek, tehát a szocialista időszak különösképpen kedvelt lakóhelyei könnyelheték el a legdinamikusabb népességvesztést (15–20%), sőt az üres lakótelepi lakások aránya is folyamatosan növekszik, jelenünkben megközelítőleg 10–13%-os. Népességmegtartó erejük alacsony és – néhány kedvező városökológiai és társadalmi szerkezetű épületet kivéve – presztízsük a kilencvenes évek közepétől devalválódott. A monoton külsejű lakótelep-monstrumok speciális problémája építésük szándékával magyarázható: ez az „alvóváros-jelleg”, amelynek köszönhetően tudatosan csak a közepes színvonalú alapfokú szolgáltatások kerültek kiépítésre (*CSANÁDI – LADÁNYI 1992*).

Épp ezért az elmúlt két évtizedben fontos városfejlesztési célként fogalmazódott meg egyrészt a lakótelepek munkahelykínálatának,

⁴ http://www.belvarosrehabilitacio.barcika.hu/index.php?page=proj_det&id=1
(Letöltés dátuma: 2018. január 11.)

szolgáltatásainak növelése és diverzifikálása, másrészt alközpontok létesítése, több magvú városi modell megvalósítása céljából. Erre példa Miskolcon Diósgyőr és az Avas városrészek központjainak vagy az Alsókazinczi lakótelep központjának funkcionális megerősítései és rekreációs fejlesztései. 2001-től indult a lakó- és paneltelepek épületállományának közel 20–30%-ára kiterjedő lakóépület-rehabilitáció, amely az ország egyik legnagyobb, több kormányzati cikluson átívelő programjának tekinthető. Ennek keretében az épületek energiahatékonysági fejlesztéseit valósították meg, valamint a merev, csupasz külsőt színezéssel változtatták vizuálisan emészthetőbbé. A lakótelepek külső és belső felújítása mellett döntően városi kezdeményezésre az épületek környezetének revitalizációja is megkezdődött, amellyel egyrészt az elértéktelenedést igyekeznek mérsékelni, másrészt a sivárság és embertelen lépték társadalmi deformáló hatását csökkenteni, ezzel együtt a lakótelepi életforma presztízsét növelni. Mindazonáltal az előbb felsorolt átalakulási folyamatok nem vezettek a városok lakótelepeinek határozott felértékelődéséhez, sőt zsákutcás fejlődésnek lehetünk szemtanúi, ahová bejutni könnyű, de kijutni, a jövedelmi státuszletrán feljebb kerülni nehézkes. Emellett és emiatt ezek az épületek mind társadalmilag, mind műszakilag időzített bombák, így a slumosodó belvárosi övezetek kezeléséhez hasonló mértékű beavatkozást igényelnek (EGEDY 2001; KOVÁCS 2014).

Kazincbarcika esete különleges, ugyanis itt a városképet uraló lakó- és paneltelepek váltak a kreatív városi ideák célpontjaivá. A hatalmas falfelületek a város arculatát évtizedek óta determináló adottságok, amelyek egyben esztétikai és vizuális élményt is nyújthatnak.⁵ A város „felszínén” található falfestések, plakátok alapjaiban befolyásolják a városi tér percepcióját, annak használatát, meghatározóak a posztoszocialista városok magán- és közösségi terei átstrukturálódásához (CHMIELEWSKA 2005). Ezt a lehetőséget Magyarországon városi szinten először Kazincbarcikán lovagolták meg. A színes város (Color City) koncepció a külső és belső burkolóanyagok változatosságát jelenti (például a megújuló fasádok várostörténethez kapcsolódó kreatív tartalommal való megtöltése), szemben a legelterjedtebb, bizonyos városnegyedekre szigorúan szabályozott egységes színezéssel.

3.3. EGYKORI IPARVÁROSOK KERTVÁROSAI 1990 UTÁN

Az előzőekben említett lakótelepek a városok leggyorsabban kiüresedő terei, ezt bizonyítja, hogy az utóbbi másfél évtizedben fellendült lakópark-építési láz következtében az oda frissen betelepülők 40%-a érkezett az ominózus lakótelepről (CSIZMADY 2008). Ezek az épülettömbök a posztoszocialista időszak városfejlődésének meghatározó elemei az elit szegregáció manifesztumának minősülnek. A kilencvenes évek hajnalán először a Budapesti-agglomerációban,

⁵ "Boldogító színes városok fölépítésénél nincs szememben előbbre való dolog" (Victor Vasarely: Színes város)

majd a vidéki nagyvárosokban és környezetükben is megjelentek a lakótelepek következő (modern) generációi, a lakóparkok. Ezek a centrumkapitalista országokban, a félperifériákon és a harmadik világban egyaránt megjelenő épületegyüttesek a privilégium szigetei – véli *CALDEIRA (2001)*. A lakóparkok a családok/egyének vélt vagy valós státuszát, a társadalmi hierarchiában való feljebb jutást szimbolizálják (*CSIZMADY 2008*). Míg megjelenésük évtizedében a kiváltságosok engedhettek meg maguknak lakóparki lakást, az ezredfordulótól közepes és magas státuszú, főként gyermekes családok közkedvelt lakóhelyévé váltak. Ezekben az esetekben a költözési szándékot a tágasabb, újabb, modernebb lakás preferálása mellett a biztonságos lakóhely és az alacsony státuszúaktól való fizikai és szimbolikus távolság iránti „igény” magyarázza (*CSIZMADY 2008*). A gombamód szaporodó lakóparkok egyrészt a rehabilitált belvárosban, főként foghíjtelteken, másrészt a várost övező hegyvidéki zöld peremen találhatóak, például Diósgyőrben, a Bükk oldalában, Bádonyibércen és Bodótetőn, valamint az Avas keleti oldalában.

A családi házakkal beépített kertvárosias övezetek a szocializmus alatt negligált tereknek számítottak, azonban 1990 után dinamizálódtak. Döntően a fizetőképes kereslettel rendelkező közepes és felső státuszba tartozó – és a városhoz ragaszkodó – családok költöztek ide (*KOVÁCS 2014*). A lakópark-építési boom mellett a gazdasági világválság miatt ideiglenesen lelassult ingatlanépítési láz kivételével ezt az övezetet jellemezte a legnagyobb számú új lakásépítés, amelyek döntő hányadát a kompakt városmag és a közigazgatási határ közötti, frissen belterületbe vont városrészekben építettek fel. A kertvárosok felértékelődése főként Miskolc és Kazincbarcika esetében érzékelhető, Ózdon viszont oly nagymértékű a városi zsugorodás, illetőleg súlyosak a társadalmi problémák, hogy kisebb igény mutatkozik új építési telkek, ingatlanok iránt. A kertvárosias övezet egyaránt polarizálódik, a szegénység gyűjtőhelyei is itt találhatóak. Hírhedt, kiterjedt gettók többek között Miskolcon a Számozott utcák, a Békeszálló és Lyukóvölgy (az ország jelenleg legnépesebb szegénység-szegregátuma), Ózdon a Hétes, Velence és Somsály, Kazincbarcika a Herbolya városrész, amely koncentrálna a kényszerből helyben maradó társadalmilag alacsony státuszú lakosokat, így szociális városrész-rehabilitációs projektek kiemelt célpontjai.

3.4. VÁROSI IPARTERÜLETEK

Az egykori ipari területek gazdasági hanyatlása már a 1980-as évektől megindult, ekkor kezdték a külvárosokba telepíteni/bezárnai a környezetszennyező ipari üzemeket, valamint a közlekedés modernizációjának és a közúti szállítás arány növekedésének köszönhetően terjengős vasúti területek váltak használaton kívülé (*BERKI 2014*). A degradáció azonban 1990 után felgyorsult. A három város közül Miskolc és Ózd rendelkezik legnagyobb kiterjedésű barnamezőkkel, egyrészt a Diósgyőri Acél Művek (DAM), másrészt az

ÓKÜ területén, emellett hatalmas alul-, vagy nem hasznosított, közlekedési és lakótelepi zárványokkal tagolt rozsdáövezetek szabdalják a városszövetet az évtizedek óta használatlan/alulhasznosított közlekedési rendszerek mentén (főként használaton kívüli iparvágányok). Ezen területek ipari funkciója visszaszorult, az épületek egy részét elbontották, egy része pedig pusztul. Az ezredfordulóig a vállalkozói tőke elkerülte a barnamezőket, utána azonban megkezdődött felértékelődésük. Elsősorban nagy területigényű szolgáltató tevékenységek (bevásárlóközpontok, irodaházak, kulturális, szórakoztató- és szabadidős tevékenységek, kutatás-fejlesztési centrumok) költöztek a rozsdáövbé (BARTA 2001). A szocialista korszak alatti pazarló területhasználat a múlt öröksége maradt, ugyanakkor az alulhasznosított tereket rekultiváció, revitalizáció és rehabilitáció után gyakran integrálják a kompakt városi szövetbe.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye rendelkezik arányaiban a legnagyobb számú és kiterjedésű barnamezőkkel, tehát olyan tradicionális (volt) ipari területtel, közlekedési, lakótelepi zárványokkal, amelyek egy része már megújult, vagy épp a rehabilitáció fázisában van (BELUSZKY – GYŐRI 2004; KUKELY et al. 2006; CSAPÓ et al. 2018). Miskolc ipari területeinek jelentékeny hányada, összesen 526 hektárnyi barnamezős, négy elkülöníthető területen található. Ebből három (DAM, DIGÉP, Lyukóbánya) egymás szomszédságában fekszik, összefüggő egységet alkot. Ózd esetében a város közepén elhelyezkedő 45 hektárnyi egykori Törzsgyár területének 80%-a, míg a város környéki felhagyott bányák és azt kiszolgáló épületek képezik a település barnamezőit. A két iparvárosban a barnamezős területek rehabilitációja több mint húsz év lemaradásban van a nyugat-európai országokhoz képest, amely tény nem feltétlenül jelent rosszat, ugyanis a városfejlődés 1990-es éveket jellemző „vadkeleti” szakaszának végéhez közeledve remény nyílik arra, hogy a posztindusztriális korszak városai bölcsebben, előrelátóan, koncepciózusan bánjanak ezekkel a területekkel (STANILOV 2007).

A nehézipari múlt olyan adottság, ami a várost gazdaságilag, építészeti, kulturálisan és szociálisan is alapjaiban befolyásolja. A poszt-szocialista országok megújuló iparvárosai általában az angolszász újrastrukturálódási stratégia mentén történő rehabilitációs mintát követték. Ennek fényében 30–40 évnyi gyakorlati tapasztalat láttán bebizonyosodott, hogy érdemes és szükséges megőrizni az ipari örökséget, mert egyrészt az iparvárosi múlt legfőbb identitásképző elemeiként éltek a köztudatban, másrészt a megújuló városi tudat és kreativitás egyik lehetséges forrásai és városmegújulás alternatív lehetőségei (VAN BOOM – MOMMAAS 2009). Azon iparváros-rehabilitációs beavatkozások mutatkoznak tehát eredményesnek és fenntarthatónak, amelyek a város gazdasági profilját újrafogalmazzák és a monokultúrás ipari termelés rizikófaktorát csökkentik. Ez a városi terek humanizált fejlesztésével, a kereskedelmi, szabadidős, építészeti, kulturális és életvitelbeli fogyasztás támogatásával, örökségfejlesztéssel, zöld intézkedésekkel és a kreatív gazdaság felfuttatásával érhető el. Azonban a neoliberalizálódó irányítási környezetben az

ipari örökségvédelem kérdése is egyre inkább háttérbe szorul, így egyértelmű akarat, hathatós lobbizás híján akár a bonyolult, szétforgácsolódott tulajdonviszonyok miatt, vagy a magánbefektetők profitmaximalizálási szándéka okán a folyamatosan romló, illegális vagy legális bontások áldozatául eső ipari örökség végleg eltűnhet (JANKÓ – BERTALAN 2009; BERKI 2014).

3.4.1. Barnamezős fejlesztések kudarca Miskolcon

Miskolc hatalmas, városközponthoz közeli ipari területekkel rendelkezik, melyek nagy része ma is alulhasznosított főként az acélgyártás 2009-es végső leállítása óta. A közel 200 hektáron elhelyezkedő egykori Lenin Kohászati Művek, emellett a 45 hektáros DIGÉP telephelye is jórészt hasznosítatlan, a két évtizede folyamatosan pusztuló terület kiterjedése jelentős (LÓRÁNT 2017). A barnamezős övezet funkcióváltását megnehezíti a terület szennyezettsége, sűrű beépítése, kerítésekkel és egyéb akadályozó objektumokkal körbevett zárványhelyzete. Ennél sokkal mélyrehatóbb probléma, miszerint a szocializmusban hiányzó piaci alapú telekárak miatt igen „nagylelkűen” kialakított hatalmas ipari területeket az 1990-es évek eleji privatizációs cunami következtében a volt LKM területe osztatlan közös tulajdonba került. Ez pedig kibogozhatatlanul elaprózott tulajdonosi szerkezettel, gyárépületeken áthaladó tulajdonhatárokkal, közterületről megközelíthetetlen telkekkel jellemezhető. Több mint 100 tulajdonos és számos résztulajdonos osztozik a területen, akik gyakori érdektelensége és a helyzetükkel való visszaélés csírájában elfojtanak bármilyen próbálkozást. Az Önkormányzat hajlandóságot mutat a terület funkcióváltó rehabilitációja iránt, kész lenne megvásárolni az ipari ingatlanokat, azonban számos épület jelzáloggal terhelt, ellehetetlenítve a vételt. Az Önkormányzat például csak egy csarnokot birtokol, a volt csavargyár műemléképületét, amelyben 2003 óta a Factory Aréna működik. Ez eddig az egyetlen kísérlet a gyár épületeinek civil hasznosítására. Kulturális, extrém sport és szórakoztató központként működik. A DIGÉP területén ma ipari park üzemel, a telephely széle szétdarabolódott, elsősorban lakossági szolgáltatás, autókereskedés, javítóműhely, építőanyag kereskedelem és tárolás funkciók jelennek meg.

Mindkét barnamezős területen számos komoly ipartörténeti építészeti értéket képviselő, védelemre szoruló épület található, amelyek a kulturális célú rehabilitáció fő attrakciói lehetnének. Az egykori kohászati gyáregyüttes területének legértékesebb épületeit az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Műemlék-felügyeleti Igazgatósága 2001-ben ideiglenesen védetté nyilvánította, ez azonban az épületek amortizációját nem állította meg, csupán jogi védőhálót jelentett. Ózddal ellentétben, ahol az ipari örökségi épületek, szerkezetek több mint felét elpusztították, Miskolcon a barnamezős rehabilitáció lehetőségeinek tárháza sokszínűbb, ugyanis nem történtek jelentős bontási munkálatok, így az eredeti épületállomány döntő hányada eredeti állapotában jelenleg is áll. Igaz, az

épületek hosszú távú helyzete nem biztosított. Egyelőre még abban sem alakult ki konszenzus, hogy az ipari terület jövőbeni megújítása az ipari örökség megőrzése és bemutatása, avagy eltérő kulturális, tudományos célok irányában történjen. A beavatkozásokat az egész területre készített átgondolt koncepció hiánya is gátolja, valamint Miskolc városa számos olyan attrakcióval rendelkezik, amelyek felújítása privilégiumot élvez, így a Vasgyár túlbonyolított ügye marginális. Probléma a gyár városközponttól távoli elhelyezkedése, amely nehezíti a városszövetbe való integrációt, a miskolci attrakciókhoz kapcsolódást.

3.4.2. Barnamezős fejlesztések eredményei Ózdon

Ózdon az egykori gyártelep épületeiből álló hatalmas kohászati monstrum 45 hektáros területen helyezkedik el a városcentrumban (*VORSATZ 2000*). Az 1992 és 1997 között fokozatosan leépített komplexum a termelés felhagyása óta sorsára hagyott, elhanyagolt környezetű, 80%-ban hasznosítatlan, illetve alulhasznosított barnamezőként éktelenkedett Ózd kellős közepén – elfoglalva az elvi főtér helyét. A szocialista múlttal való szakítás következtében a 2000-es évek elején megkezdték a veszélyessé vált, és a házlopásokra szakosodott bűnözői csoportok illegális tevékenységeik fókuszába került ipusztériális épületek bontását, köztük a nagycsarnok 90%-át, a traverzeket, közműalagutakat és a város fő identitást hordozó jelképének számító kilenc gyárkéményt. A koncepciótlan rombolás az ipartörténeti értékekre irányította a műemlékvédők, az építészek és a lakosság figyelmét, így sikerült elérni, hogy a 2003-ban elindított „Ózdi projekt” meghatározó szegmensévé váljon a kulturális örökség alapú integrált városrehabilitáció (*KRISTÓF – VÁCZI 2006*). Az örökségi értékek tudatosításával a városfejlesztés új szemléleti alapja erősödött. Az ezredfordulón nyolc épületet nyilvánítottak egyedi védelem alá, rajtuk kívül jelentős területet – a város belterületének csaknem 80%-át – elsőrendű örökségvédelmi területként jelölték ki. (Hasonlóan nagyszabású értékfelmérés azóta sem készült egyik magyar iparvárosban sem!)

Az integrált örökségvédelem keretein belül a jövőbe átmenthető természeti-környezeti, építészeti-infrastrukturális, emberi-társadalmi értékek komplex feltárása és kezelése indult meg (*KRISTÓF – VÁCZI 2006*). A szemléletmód három földrajzi léptéket használt, a várost, mint a természeti és épített táj egységét, az önálló városszerkezeti egységeket (Ózd esetében a Törzsgyár területe és az azt gyűrűszerűen körbeölelő kolóniák) és a városkép szimbolikus elemeiként értékelhető egyedi, jellegzetes objektumok. A fejlesztések alapjának a központi gyárterület rehabilitációja (és nem rekonstrukciója) tekinthető (*KRISTÓF – VÁCZI, 2006*), amely egyrészt központi elhelyezkedésű, másrészt városszervező, munkahelyteremtő és kulturális szerepe révén is stratégiai jelentőségű. Az új évezred elején készített tanulmányok, településfejlesztési tervek rögzítették az ipari örökségek városfejlesztésen belüli relevanciáját, és olyan területként aposztrofálták, ahol ez a „kitörés”, a válságkezelés szinte egyetlen objektív

lehetősége (*ITS – ÓZD 2014*). Ózd esetében az értékmentő városrehabilitációs beavatkozások az ezredfordulón tapasztalható tervezési dinamizmust és elhatározásokat követően majd egy évtizedig tetszhalott állapotban várták a megvalósítást. Ez alatt az ipari kultúra és a munkáskolóniák építészeti értékeinek pusztulása és szándékos pusztítása megállás nélkül zajlott, így a DAM-hoz képest az egykori nehézipari komplexum elemeinek csak töredéke maradt az utókor számára.

A magyarországi barnamezős rehabilitációs beavatkozásokat az egykori iparterületek tulajdonviszonyai nagymértékben befolyásolják. Ózdon az övezet 98%-ban, az Ózdi Ipari Park Kft. magántulajdonában áll, így megkönnyítette a funkcióváltásra szánt terület Önkormányzat általi megvásárlását.⁶ 2010 óta a kezdeti tervekből egy komplex, a teljes rozsdaterület 20%-ára kiterjedő kulturális attrakció fejlődött ki, amely a mesterséges ipari táj revitalizációjának első lépcsőfokaként tekinthető. A kulturális célú barnamezős beruházás egyik leglátványosabb eleme az ipari skanzen, amelyet két monumentális csarnok, az erőmű és a fűvógépház közt fekvő mesterséges tájon hoztak létre (*MIZSEI 2016*). Az iparterület megnyitásával megszűnt a gyár zárvány helyzete, sőt az évekig városfejlődést akadályozó helyett, azt generáló tényezővé vált, egyben a területhasználatban és lakossági percepcióban megjelent, mint a „központ nélküli város” új főtére. A program az egész város településszerkezeti, területhasználati szempontjából megkerülhetetlen jelentőségű. A kolóniák és az ipari terület a jövőben nem léteznek zárványként, vagy valamiféle történelmi szubkulturális „gettóként”.

Az értékmentő rehabilitáció folyamányaként 2016-ban megnyílt a város új korszakát, repozicionálásának alapját szimbolizáló Digitális Erőmű és a Nemzeti Filmtörténelmi Élménypark. A gigantomán beruházásnak az örökségvédelmen, a további fejlesztések generálásán túl nélkülözhetetlen érdeme, hogy a munkaerőpiaci válsággal küzdő településen közvetlenül több száz ember számára biztosítana munkát. Ezzel szemben a több, mint négy milliárd forintos fejlesztés az elmúlt évek tapasztalatai alapján nem váltotta be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket. Az épületek nagy része alulhasznosított, nem sikerült turisztikai szempontból a város „felemelése”, (*MOLDOVA 2017*).

ÖSSZEZÉS

Tanulmányomban három évtizednyi komplex városi átalakulást mutattam be a „városi tájban” végbement változások láttatásával. Kitértem a szocializmusban extenzív módon fejlesztett kvázi „zöldmezős beruházásként” felépített Kazincbarcika, a jelentéktelen elődtelepülések további fejlesztésével létrehozott Ózd és központi szerepkörrel bíró történelmi jelentőségű nagyvárosok

⁶ <http://www.ozdipark.hu/index2.html> (Letöltés dátuma: 2018. szeptember 21.)

szocialista ideák szerinti erőteljes átalakításával „újjáalkotott” Miskolc esetében tapasztalt jelentékeny urbanisztikai és városszerkezeti folyamatokaira. A városok valaha egységes szerkezete darabokra esett szét, ezeket a különböző erejű és mélységű társadalmi, gazdasági és politikai változások eltérő irányokba sodorták. Ennek hozadéka gyanánt a város „felszínén” a posztszocialista átmenet időszaka kaotikus fejlődési mintázatokban jelent meg. A városi tér egyre szélsőségesebben polarizálódott és fragmentálódott: a jövedelmi státuszlétra legfelső lépcsőfokain állók számára elitnegyedek, míg a társadalmi mobilitási csatornákat elzáró gettósodó szegregátumok helyezkednek el egymás közvetlen közelében. Az ún. „posztszocialista paradoxon” a vizsgált városok esetében is érvényre jut: az előző rendszer folyamán kivételezett helyzetnek örvendő egyes városrészek jelentősen pusztultak, míg a tudatosan negligáltak közül többek alapjaikban fejlődtek, erősödtek. Így bebizonyosodott: a szocialista múlt fejlesztéspolitikai és urbanisztikai öröksége befolyásolja a kapitalista időszak átrendeződéseit. Fontos és látványos változást jelentenek a puha és kemény típusú városrehabilitációs beavatkozások, a dzsentrifikáció lassú beindulása, a lakosok percepciójában is központi térként megjelenő új főterek létrehozása, valamint a paneltelepeken végrehajtott fejlesztések. Emellett iparvárosi örökségük okán részletesen kitértem a városi barnamezők mind eredményes, mind kudarcba fulladt fejlesztéseire, más típusú újrahasznosítására.

A városoknak igen szerteágazó és sokrétű problémahalmazzal kellett megküzdeniük az elmúlt negyedszázadnyi útkeresés, arculatváltás során, ez pedig hozzájárult az eltérő transzformációs modellek kialakításához. Egyesek az 1990-es évtizedet jellemző általános recessziót követő ellenálló képességnek köszönhetően eredményesen alkalmazkodtak a piacgazdaság által támasztott új feltételrendszerhez, másoknak a halmozottan hátrányos helyzet megkövesedése, a hanyatlás, a helyi szintű rendszerváltozás megkésettisége vagy félbemaradása jutott osztályrészül. A szocializmus idejétmúlt díszleteit mai napig rejtő városokban mind a társadalom szövetére, mind a települések gazdaság- és városszerkezetére az egyre erőteljesebb aszimmetria jellemző. A torz társadalmi és gazdasági struktúrák, a mélyen gyökerező konfliktusok és a horizontnélküliség alapvetően meghatározta az újrakezdés esélyeit, sőt egyes esetekben hibernálta a válságot.

IRODALOM

BARTA GY. (2001): A nagyvállalatok szervezeti – tulajdoni – térbeli változásai. Tér és Társadalom, 15 (1) Pécs, pp. 39-64.

BELUSZKY P. – GYŐRI R. (2004): Fel is út, le is út... Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században. Tér és Társadalom, 1 (18) Pécs, pp. 1-41.

- BERKI M.** (2014): Az egykori ipari területek funkcióváltásának példái Budapesten. A poszt szocialista kontextus és a földrajzi lépték szerepe az átalakulásban. PhD-értekezés. ELTE TTK-MTA Szociológiai Intézet, Budapest.
- BODNÁR, J.** (2001): *Fin de Millénaire Budapest. Metamorphoses of Urban Life.* University of Minnesota Press, Minneapolis.
- BORÉN, T. – GENTILE, M.** (2007): Metropolitan processes in post-communist states: an introduction. *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*, 89 (2) pp. 95-110.
- CALDEIRA, T. P. R.** (2001): *City of Walls. Crime, Segregation and Citizenship in Sao Paulo.* University of California Press, California.
- CHMIELEWSKA, E.** (2005): The signs of place: A close reading of the visual landscape of Warsaw. In: Bartetzky, A. – Dmitrieva, M. – Troebst, S. (Eds.) *Neue Staaten – Neue Bilder? Visuelle Kultur im Dienst staatlicher Selbstdarstellung in Zentral- und Osteuropa seit 1918.* Böhlau, Cologne-Weimar-Vienna.
- CSANÁDI G. – CSIZMADY A.** (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 16 (3) Pécs, pp. 27-55.
- CSANÁDI G. – LADÁNYI J.** (1992): Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai. Akadémiai, Budapest.
- CSAPÓ T. – KOVÁCS G. – LENNER T.** (2018): Miskolc funkcionális szerkezete. In: Horváth G. (szerk.): *A magyar földrajz szerencsi műhelye: Tanulmányok dr. Gál András kutató-tanár és gimnáziumi igazgató tiszteletére.* Szerencs Város Önkormányzata, Szerencs, pp. 77-88.
- CSIZMADY, A.** (2008): *From housing estates to gated communities.* Új Mandátum, Budapest.
- DOBROSSY I.** (1998): Miskolc írásban és képekben 5. B.A.Z. Megyei Levéltár, Miskolc pp. 223-288.
- DÚLL A. – PÁLFY S.** (2014): On Public Issues and Public Spaces – a Design Course Focusing on the Danube Bank in Budapest. *Periodica Polytechnica-Architecture*, 45 (2) Budapest, pp. 47-51.
- EGEDY T.** (2001): A lakótelepek társadalmi környezetének átalakulása a rendszerváltozás után. *Földrajzi Értesítő*, 50 (1-4) pp. 271-283.
- ENYEDI GY.** (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, pp. 59-77.
- ENYEDI GY.** (2007): A város szíve. In: Enyedi Gy. (szerk.) *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. (Magyarország az ezredfordulón: műhelytanulmányok).* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 11-22.

- FÖLDI ZS.** (2006): A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában – európai és hazai tapasztalatok. *Tér és Társadalom*, 23 (3) Pécs, pp. 27-43.
- GENTILE, M. – TAMMARU, T. – VAN KEMPEN, R.** (2012): Heteropolitization. Social and Spatial Change in Central and East European Cities (Guest Editorial). *Cities*, 29 pp. 291-299.
- HALÁSZ, L.** (2016): Social and Spatial Transformation in Komló and its Region. In: Szirmai, V. (Ed.) 'Artificial Towns' in the 21st Century. Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe. pp.197-215.
- HALÁSZ L.** (2018): Városfejlesztési pályák és válságkezelési alternatívák. Miskolc, Ózd és Kazincbarcika rendszerváltozás utáni társadalmi, gazdasági és térszerkezeti átalakulása (PhD-értekezés), ELTE TTK, Budapest.
- HAUMONT, N. – JALOWIECZKI, B. – MUNRO, M. – SZIRMAI, V.** (1999): Villes nouvelles és villes traditionelles. Une comparaison internationale. L'Harmattan, Paris.
- HIRT, S.** (2008): Landscapes of Postmodernity: Changes in the built fabric of Belgrade and Sofia since the end of Socialism. *Urban Geography*, 29 (8) pp. 785-810.
- HIRT, S.** (2012): Iron Curtains. Gates, Suburbs and Privatization of Space in the Post-Socialist City. John Wiley & Sons, Chichester, West Sussex.
- IZSÁK É.** (2004): A városfejlesztés természeti és társadalmi tényezői – Budapest és környéke. Napvilág, Budapest.
- JANKÓ F. – BERTALAN L.** (2009): Egy sosemvolt iparváros ipari öröksége: Barnamezők Sopronban. *Tér és Társadalom*, 23 (4) Pécs, pp. 103-116.
- KOTUS, J.** (2006): Changes in the spatial structure of a large Polish city – The case of Poznań. *Cities*, 23 (5) pp. 364-381.
- KOVÁCS Z. – SZIRMAI V.** (2006): Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: a társadalmilag fenntartható városfejlesztés Budapest lehetőségei. *Tér és Társadalom*, 20 (1) Pécs, pp. 1-19.
- KOVÁCS Z.** (2014): A budapesti városrégió térbeli-társadalmi szerkezetének átalakulása. In: Berki M. – Halász L. (szerk.): A társadalom terei, a tér társadalmi. Megújulás és fenntarthatóság a város- és térségfejlesztésben. Budapest, pp. 173-194.
- KOVÁCS, Z.** (1998): Ghettoization or gentrification? Post-socialist scenarios for Budapest. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 13 (1) pp. 63-81.
- KRISTÓF Á. – VÁCZI P.** (2006): Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése. Építészforum, 2006. január 4.
- KUKELY GY. – BARTA GY. – BELUSZKY P. – GYŐRI R.** (2006): Barnamezős területek rehabilitációja Budapesten. *Tér és Társadalom*, 1. Pécs, pp. 57-71.

- LADÁNYI J.** (2008): Lakóhelyi szegregáció Budapesten. Mandátum, Budapest.
- LENGYEL I. – RECHNITZER J.** (2000): A városok versenyképességéről. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs, pp. 130-152.
- LÓRÁNT K.** (2017): Az acélváros végnapjai. Antilógia, Lakitelek.
- MARCIŃCZAK, S.** (2007): Przemiany struktury rezydencjalnej miasta – Łódź w okresie transformacji ustrojowej (1988–2002). Przestrzeń rezydencjalna w miastach polskich, Biuletyn KPZK PAN, 227. pp. 132-150.
- MERLIN, P.** (1972): Les Villes Nouvelles: Urbanisme Régional et Aménagement. Presses Universitaires de France, Paris.
- MIZSEI A.** (2016): Kiszínezett barna zóna: az ózdi projekt. Építészforum, 2016. június 17. <http://epiteszforum.hu/kiszinezett-barna-zona-az-ozdi-projekt>
- MOLDOVA Gy.** (2017): Kegyelemkenyér. Urbis, Budapest.
- SOMOGYI E. – SZEMZŐ H. – TOSICS I.** (2007): Városrehabilitáció kétszintű önkormányzati rendszerben: budapesti sikerek és problémák. In: Enyedi Gy. (szerk.) A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. Magyarország az ezredfordulón: műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 69-91.
- STANILOV, K.** (2007): The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism. Springer, Dordrecht.
- SÝKORA, L.** (2009): New socio-spatial formations: places of residential segregation and separation in Czechia. Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 100 (4) pp. 417-435.
- VORSATZ B.** (2000): Kohászat. In: Tarsoly I. (szerk.) Magyarország a XX. században. IV. kötet Tudomány 1. Babits, Szekszárd, pp. 157-182.
- VAN BOOM, N. – MOMMAAS, H.** (2009): Comeback Cities. Transformation Strategies for Former Industrial Cities. NAI Uitgevers, Rotterdam.

EGYÉB IRODALOM

- MISKOLC MEGYEI JOGÚ VÁROS INTEGRÁLT VÁROSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA (2007–2013), 2008, Miskolc MJV Önkormányzata, Miskolc.
- ÓZD INTEGRÁLT VÁROSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA (2007–2013), 2008, Ózd Város Önkormányzata, Ózd.
- KAZINCBARCIKA INTEGRÁLT VÁROSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA (2007–2013), 2008, Kazincbarcika Város Önkormányzata, Kazincbarcika.
- MISKOLC MEGYEI JOGÚ VÁROS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA (2014–2020), 2013, Miskolc2020, Miskolc.

KAZINCBARCIKA INTEGRÁLT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA (2014–2020), 2014,
ITS 2014 Konzorcium.

ÓZD INTEGRÁLT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI STRATÉGIA (2014–2020), 2015, ITS 2014
Konzorcium.